

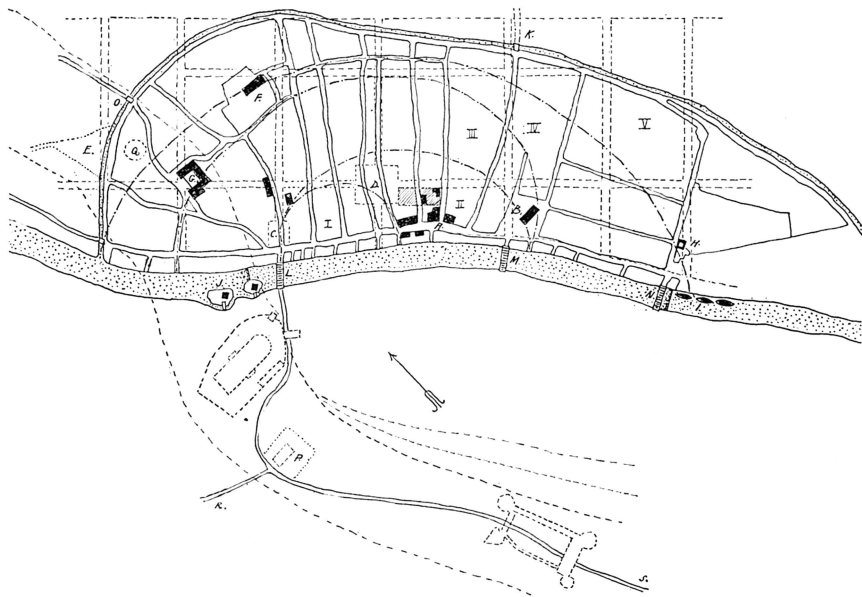
Litteratur

DEN ÅTERUPPTÄCKTA STADEN AROS

En särdeles viktig men även nog så komplicerad fråga i utforskandet av Uppsala stads historia under äldre medeltiden är på vilket sätt man skall tolka namnet *Aros* när det förekommer på mynt eller på handlingar från 1100-talet och första hälften av 1200-talet. Ännu under praktiskt taget hela 1930-talet var den svenska stadshistoriska sakkunskapen överens om att namnet *Aros*, överallt där det förekom, avsåg staden Västerås. Saken föreföll så naturlig att man knappast kunde tänka sig något alternativ. De s. k. AROS-brakteaterna benämnde man konsekvent Västerås-brakteater. Florensdokumentets *Arosa* från tiden kring 1120 fördes likaledes med samma bestämdhet till Västerås. Man hade fått för sig att Uppsala stad i sin ursprungsform hette Östra Aros. Med lätthet gick fördenskull Västerås (Västeraros) segrande ur striden de två Aros-städerna emellan.

Den nya forskningen gick fram på två fronter: den första var AROS-myntens identifiering, den andra var namnet *Aros*' tolkning när det förekom i diplom och andra handskrifter, framförallt i det ovannämnda Florensdokumentet från omkring 1120. Myntforskningen tog ett betydelsefullt steg 1939, då vår framstående myntexpert Nils Ludvig Rasmusson i årsboken Ångermanland för nämnda år tog upp till behandling två AROS-brakteater — en hel och en fragmentarisk —, funna sommaren 1938, den ena i Nordingrå kyrka, den andra i Gudmundrå kyrka i Ångermanland, dvs. i kyrkor inom Uppsala ärkestift. Rasmusson analyserar samtidigt andra, tidigare kända AROS-brakteater och stannar till slut inför ett antagande i ny lokaliseringsriktning, nämligen att AROS-brakteaterna en gång präglats i *Uppsala-Aros*. Som vi nedan skall se har myntforskningen i nämnda intrikata men viktiga lokaliseringsfråga praktiskt taget enigt stannat vid Uppsala-Aros.

Den andra forskningsfronten var den som sökte lokalisera det *Aros*, som tidigt — vilket ovan redan sagts — förekom i diplom och handlingar, främst i den nyss nämnda Florensförteckningen. Det gällde här att pröva om inte även nu Uppsala-Aros skulle gå segrande ur striden. Den som skriver dessa rader hade redan vid 1930-talets första år funnit att staden *Aros* vid åmynningen vid det nuvarande Uppsala helt låg på *östra* åstranden och att den äldsta »stadsplanen» mycket nära överensstämde med bl. a. Siguna och Visby, ja, även med Birka. Jag blev snart övertygad om att östersidsstaden vid Uppsala åmynning var 1100-talets *Aros*. Det kom dock att dröja ända till 1944 innan jag i ett föredrag inför Svenska fornminnesföreningen i Stockholm 7 dec. sagda år offentligen gav uttryck för min nyvunna mening att Uppsala-Aros

Staden Uppsala-Aros' stadsplanutveckling under medeltiden. D markerar nuvarande Stora torget såsom centrum i 1640-talets nya stadsplan; C utmärker det medeltida torget från 1380-talet (Gamla torget) och I visar den inre omslutningen av staden Aros under runstenstiden, dvs. från 1000-talets början till början av 1100-talet. Idéritning av N. S. år 1934.

avsågs i 1100- och 1200-talens dip'om. Prefixet östra fick detta Aros först på 1260-talet och bar namnet Östra Aros enbart ett 25-tal år. Den rättaste benämningen på Aros-staden vid Uppsala åmynning är fördenskull rätt och slätt Aros, inte fastnaglat vid väderstrecksprefixet östra, som, vilket av det nyss anförda framgår, är särdeles sent.

Under 1950- och 1960-talen har flera historiker och språkforskare — bland dessa Harry Ståhl, Adolf Schüick, Kjell Kumlien och Petrus Envall för att nu nämna några namn — i ett flertal studier hävdad att Arosa i Florenslistan från tiden omkring 1120 är Uppsala-Aros. Staden Uppsalas ställning i den tidiga medeltiden har fördenskull fått ett helt nytt ansikte. Det vore otillbörligt att i föreliggande sammanhang ej nämna kvartärgeologen docent Nils G. Hörners namn. I en studie, publicerad i Upplands fornminnesförenings tidskrift 1943 och benämnd »Fyrisåmynningen och landhöjningen» tar Hörner livet av myten om att Aros vid Uppsala blott och bart är en hamnplats till kungsgården vid de tre storhögarna. Då strömning vid Kvarnfallet förekom så tidigt som vid tiden omkring 500 e. Kr., dvs. vid samma tid som storhögarna lades, faller hamnteorin vid åmynningen på sin egen orimlighet. Det allra märkligaste i Hörners utredning är dock att han påvisar att strömning även förekom redan under forntidens slutskede vid Flottsundspassagen: Hör-

ner drar härav den slutsatsen att det är de *ålderdomliga traditionerna* vid åmynningen, med dess marknad, ting och kult, som gjort att den stora samlingsplatsen förblev vid åmynningen.

Vi återgår nu till myntforskningen. Nils Ludvig Rasmusson tar 1952 åter till orda i studien »Rex Upsalie», publicerad i festskriften till konung Gustav VI Adolfs 70-årsdag 11 nov. nämnda år. Man vågar säga att Aros-forskningen nu äntligen glider in i ett stabilare läge. Rasmussons utgångspunkt är ett fynd från 1951 av en ytterst märklig brakteat i Västerhus kapellruin i Jämtland. Brakteaten, som bär ett kors som mittbild, har omskriften REX VPSALIE. Rasmusson framhåller att brakteaten är avgjort besläktad med de tidigare kända AROS-brakteaterna, med stor sannolikhet präglade i Upsala-Aros, men att Rex Upsalie-myntet är något yngre än de förra och att det bör förläggas till tiden 1235–1250. Rasmusson utgår från den naturliga förutsättningen att präglingsorten är Upsala-Aros. Märkligt nog lyckades Rasmusson några år senare återfinna ytterligare en REX VPSALIE-brakteat. Fyndplatsen var i en låda i Västerås läroverks myntsamling. Medan den vid Västerhus funna brakteaten hade ett *kors* som mittbild hade den i myntsamlingen ligande brakteaten en *krona* som mittbild. Korset kunde tyda på ärkebiskoplig mynträtt medan kronan torde ange att även kungen var utmyntare.

Men det skulle inte stanna vid de nu nämnda två REX VPSALIE-brakteaterna. Sommaren 1968 påträffades vid de medeltidsarkeologiska arbetena vid Flasta kyrkoruin i Skoklosters socken en tredje Rex Upsalie-brakteat. Åter framträder en ny mittbild, nämligen ett stort A. Det finns intet som motsäger att A-brakteaten präglats vid Upsala-Aros.

Det sensationella inom svensk myntforskning vad rör äldre medeltiden har följaktligen inträffat på 1950- och 1960-talen att inte mindre än *tre* varianter av den förut helt okända REX VPSALIE-brakteaten kommit i dagen: en med kors, en med krona och en med ett stort A. Kommer ytterligare brakteater av samma typ att återfinnas? Med spänning avvaktar vi vad som skall hända.

Det bleve alltför vidlyftigt att här närmare ingå på Arosmyntforskningen. Det behöver vi heller inte göra utan vill nu bara lämna den hugesamma upplysningen att Aros-myntforskningens resultat — bland mycket annat — på det mest sorgfälliga sätt meddelas i *Lars O. Lagerqvists* utomordentliga, 1970 utgivna arbete, »Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995–1521) samt gotländska mynt (ca 1140–1565). Lagerqvists arbete, föredömligt uppställt och vetenskapligt informerande, är helt enkelt omistligt för den för Sveriges tidiga mynthistoria intresserade. På sidorna 44–56 beskrivs de mynt, som är särskilt värdefulla för förståelsen av *Upsala-Aros* ställning som myntort tiden omkring 1170–1250.

Vad AROS-brakteaterna beträffar säger Lagerqvist: »Inskriften Aros kan syfta på Västra eller Östra Aros, dvs. Västerås eller Uppsala. Den senare uppfattningen är numera den förhärskande.»

Frestande skulle, till slut, vara att uppta till granskning beteckningen »arusiensem» i stiftelseurkunden för den svenska kyrkoprovinsens grundande av 5 aug. 1164. Ärkebiskopen av Upsala säges där skola bli ledare för biskopaten »scarensem lincopensem, strengenensem & arusiensem». Götalands biskops-

dömen är klara, de är Skara och Linköping. Svårare blir det att tolka antalet Svealandsstift, antingen tre: Upsala, Strängnäs och Västerås eller till äventyrs bara — som i Götaland — två, nämligen Strängnäs och Aros. Tänk om kurian inte haft bilden riktigt klar för sig utan även nu givit det nordligaste stiftet det vedertagna namnet Aros stift och samtidigt givit dess biskop benämningen »ärkebiskop av Upsala» då han skulle upphöjas till metropolit! Den delikata situationen skulle då uppträda att det rör sig om endast fyra stift, två göta och två svea, och att Västeraros ställning som 1160-talsstift då står på vacklande grund. Vad än den svåra striden mellan de två Aros gäller, ett är klart: Aros-forskningen måste fortsätta, inte minst rörande problemet om tidpunkten för Västerås stifts grundande.

Nils Sundquist